

УДК 81'42 (045)

Ядвіга Януш

УКРАЇНЬСЬКА МОВА В ПАРАДИГМІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ І ЗА ЇЇ МЕЖАМИ

У статті розглядається питання про функціонування української мови як державної в системі освіти України і за її межами, у вищих навчальних закладах інших держав. Характеризується процес переведення вищих і середніх спеціальних навчальних закладів України на викладання українською мовою.

Ключові слова: українська мова, рідна мова, українська освіта, середні навчальні заклади, вищі неспеціальні навчальні заклади, навчальний процес, українська мова як іноземна.

Питанням освіти в останні десятиріччя вчені багатьох країн світу приділяють особливу увагу. Це зумовлене різними чинниками, основне тією важливою роллю, яку покликана виконувати освіта в сучасному суспільстві в будь-якій державі. І хоча освіту традиційно відносять до «витратної сфери суспільства», в якій не продукуються матеріальні блага, за образним висловленням одного з експертів ЮНЕСКО, освіта – це прихований скарб, який обов'язково виявить себе в майбутньому. Адже основним результатом розвитку освіти є підвищення якості людського потенціалу, який вже сьогодні становить основну долю національного багатства значної частини країни світу [1, с. 44].

Вияткову роль у цьому відводиться національній системі освіти. Зокрема зазначається, що ні одна з держав не може розглядатися як реально незалежна й самостійна, якщо вона не має національної системи освіти, що використовує не тільки світові досягнення, але й опирається на історію й культуру нації [2, с. 79], які безпосередньо зв'язані з національною мовою.

З огляду на вищезазначене розглянемо питання про місце й роль української мови в парадигмі сучасної освіти в Україні і за її межами. Спробуємо також простежити за тим, який шлях пройшла українська мова за період незалежності Української держави.

У зв'язку з тим, що в наш час в Україні широко популяризується вивчення іноземних мов, яке навіть стало модою, що активно пропонується здобувати вищу освіту за межами України, зокрема при обміні студентами з інших країн, а також, що в певній частині українських освітніх навчальних закладів навчальний процес здійснюється недержавною мовою, це питання стає особливо актуальним, оскільки здобування освіти **рідною мовою** безпосередньо

зв'язане з розвитком національної культури і має бути пріоритетним в кожній державі.

С. Я. Єрмоленко розглядає значення терміна **рідна мова**, у зв'язку з цим вона пише: «Номінація **рідна мова** актуалізувалася в українській мовній практиці в кінці 80-х і в 90-ті роки ХХ ст. ... Як поняття соціопсихологічне, соціополітичне, – твердить авторка, – воно набувало щоразу нових ознак і суспільного звучання залежно від конкретних історичних умов життя української нації» [3, с. 89].

Поняття **рідна мова** ми вживаємо не тільки в значенні «мова батьків, дідів, а отже, мова роду...» [3, с. 92], а й у значенні, як вважає Б. Ажнюк, «основна мова держави» [3, с. 93], тобто державна мова, українська мова.

Здобування освіти **рідною українською мовою** має велике значення. Академік М. С. Возняк у зв'язку з цим писав: «Через **рідну мову** стали ми на ноги, ввійшли в сім'ю просвічених європейських народів ... Щоб добре знати **рідну мову**, – твердив він, – треба їй вчитися змалку до гробу, в школі й поза школою, з книжок і від людей» [4, с. 42]. Недостатня увага до **рідної української мови** в Україні може дорого обійтися українському суспільству.

Дуже добре на цьому наголосила Олександра Єфименко, яка ще в 1901 р. писала: «Втрачаючи **рідну мову**, народ втрачає разом з нею і своє духовне надбання, яке він нажив за багато віків, свій особливий спосіб розуміння світу... свої запаси мудрості, що зберігаються в народній поезії, в творах усної словесності...» [5, с. 118]. Отже, навчання **рідною українською мовою** – це не тільки здобування освіти, це – й духовне збагачення.

Дуже непростим був процес впровадження й утвердження української мови в українському суспільстві незалежної України, особливо в системі освіти. З цього приводу С. Я. Єрмоленко зазначає, що упродовж 1991–1996 рр. доопрацьовувалася Державна програма розвитку української мови на період до 2000 року. У Програмі відзначалося, що «Українська мова – це мова багатонаціонального народу, що стала однією з найбагатших мов світу і може задовольнити потреби суспільства в спілкуванні, розвитку культури, **освіти**, науки й техніки» [6, с. 80].

У цій Програмі розглядалося важливе питання: вона передбачала створення умов для переведення вищих і середніх спеціальних навчальних закладів держави на викладання українською мовою.

З цією метою відкривалися українські середні навчальні заклади, у вищих навчальних закладах створювалися нові кафедри української мови, змінювалися назви кафедр російської мови, складалися навчальні плани і програми з української мови тощо. У навчальних закладах створювалися комісії щодо переведення навчального процесу в них на українську мову.

Таку комісію довелося очолити мені під час роботи на посаді завідувача кафедри української і російської мов у Київському державному економічному університеті. Характерно, що для популяризації української мови в тогочасній освіті розроблялися навчальні плани і програми не тільки для студентів, а й для викладачів, аспірантів, слухачів ФПК, працівників різних установ і галузей народного господарства. Немало таких програм мені (як завідувачу кафедри) довелося складати особисто.

Викладати українську мову в навчальних закладах, особливо у вищій школі, доводилося у складних умовах: не було навчально-методичної літератури, зокрема підручників і посібників з української мови, навчальні плани і програми тільки розроблялися, а основне – не було кваліфікованих викладачів української мови, особливо дипломованих.

Так, наприклад, мені як завідувачу кафедри української і російської мов у КДЕУ довелося взяти на посаду доцента молодшого наукового співробітника Інституту української мови НАН України, кандидата філологічних наук Козловську Л. С., яка не мала жодної години педагогічної практики і до педагогічної роботи не була підготовлена, що створювало в роботі кафедри неабиякі труднощі.

Проте початок було зроблено, і українська мова поступово, але невідступно впроваджувалась в освітні навчальні заклади України.

У них почали викладати українську ділову мову, практичний курс української мови, практикум з української мови та ін. На викладання українською мовою в навчальних закладах поступово почали переходити й викладачі інших, зокрема фахових дисциплін. Отже, навчальних процес у державних вищих навчальних закладах України почав здійснюватися українською мовою.

Проблеми української мови в парадигмі сучасної освіти в Україні можна розглядати в трьох аспектах:

1) українська мова в середніх навчальних закладах: гімназіях, коледжах, ліцеях, середніх школах (загальноосвітніх і спеціальних);

2) українська мова у вищій школі, зокрема у вищих неспеціальних навчальних закладах;

3) українська мова як іноземна, що включає вивчення української мови іноземцями в Україні і за її межами.

Коротко зупинимось на характеристиці кожного з аспектів.

1. Ситуація з українською мовою в середніх навчальних закладах, безвідносно до їх назви, в яких учні повинні отримати ґрунтовні знання з української мови, необхідні їм для здобуття професійної освіти у вищих навчальних закладах, є не тільки невтішною, а вкрай незадовільною.

Про це наочно свідчать тестувальні диктанти, які проводилися і проводяться зі студентами різних курсів в КНЕУ, де я працювала 19 років, і в НАУ, де я працюю в даний час (кількість помилок від 15 до 60 і більше), їхні відповіді на практичних заняттях з української мови: невміння правильно сформулювати думку при усних відповідях, чітко відповісти на поставлене питання, виділити основне, підсумувати сказане та ін. Словниковий запас їхньої мови дуже обмежений. У переважній більшості у випускників середніх навчальних закладів України відсутні елементарні знання з української мови тощо. Винятки поодинокі. Особливо низький у них рівень культури усного мовлення, що, на наш погляд, зумовлене як недостатньою увагою до цієї важливої ланки роботи при навчанні їх української мови в середніх школах, ліцеях, коледжах та ін., так і постійним перебуванням їх у російськомовному середовищі.

Причини такого стану слід вбачати і в невеликій кількості годин, які виділяються програмами на вивчення української мови в середніх навчальних закладах України, особливо в старших класах, в яких українська мова має викладатися на вищому рівні порівняно з попередніми класами, з виразним прогматичним спрямуванням, і в недосконалих програмах з цієї навчальної дисципліни, і в дефіциті кваліфікованих викладачів української мови в Києві і в Україні загалом, а основне – в недостатній увазі до української мови в середніх навчальних закладах, оскільки саме мова в якісно зміненій освіті в Україні повинна посісти пріоритетне місце.

У зв'язку з цим вчені Міжнародної академії наук вищої школи відзначають, що двома фундаментальними шкільними дисциплінами у ХХІ столітті мають бути **мова** і математика, без оволодіння ними неможливий ні рух вгору по освітніх сходинах, ні здобуття фаху в сучасному суспільстві [7, с. 79].

Одже, цілком очевидно, що стан з вивченням української мови в середніх навчальних закладах України вимагає докорінної перебудови.

2. Проблема вивчення української мови у вищій школі теж має розглядатися в двох планах:

1) українська мова в навчальному процесі у державних вищих навчальних закладах України;

2) українська мова в цих закладах як початкова дисципліна.

Незважаючи на те, що була прийнята Конституція України, 10 стаття якої проголосила: «Державною мовою в Україні є українська мова» [8, с. 5], і використання української мови в системі вищої освіти було узаконене, питання, пов'язані з використанням української мови у вищих навчальних закладах України постійно дискутувалися. Вони обговорювалися на конференціях різного рівня, на засіданнях «круглих столів», на семінарах, Міжнародних конгресах тощо, на яких ставилися питання необхідності здобування освіти державною мовою і практичної необхідності вивчення української мови як навчальної дисципліни, що зумовлене різними чинниками.

Отже, проблема вивчення української мови у вищій школі постійно була на порядку денному. Все ж, у результаті в сучасній українській освіті українська мова займає пріоритетне місце, оскільки навчальний процес у державних вищих навчальних закладах і в українських школах України здійснюється в основному державною українською мовою. І це закономірно, бо, як пише С. Я. Єрмоленко: «Коли йдеться про новітні технології, новітні інформаційні системи (що безумовно зв'язане з мовою – Я. Я.), то всі вони мають орієнтуватися на державну мову, використовувати її як знаряддя поширення нових знань. Уведення в перелік програм вищих навчальних закладів і шкільних програм нових навчальних дисциплін, – пише вона далі, – не можна уявити без такої основи, як державна мова» [9, с. 87–88], що безпосередньо зв'язане з освітою. А освіта, як відомо, у більшості розвинених країн світу здійснюється державною мовою: напр., у Франції – французькою, в Італії – італійською, в Німеччині – німецькою, у Польщі – польською і т.д.

Здобування освіти українською мовою має неабияке значення, оскільки українська мова як державна виконує в освітньому процесі України, крім навчальної, інші важливі функції, зокрема такі, як: просвітительна, науково-пізнавальна, науково-педагогічна, науково-освітня, документальна, документально-хронікальна, представницька, об'єднувальна, виховна та ін.

Здійснення навчального процесу в системі національної освіти в Україні українською державною мовою, крім зазначеного вище, дає змогу забезпечити вирішення однієї з найважливіших проблем сучасної освіти, а саме: проблеми морального виховання студентської молоді, яка здобуває фах у середніх і вищих навчальних закладах Української держави.

Зазначимо, що Міністерство освіти і науки України протягом багатьох років не могло визначитися з назвою української мови як навчальної дисципліни, що мала викладатися в усіх неспеціальних вищих навчальних закладах України. Вище про це вже йшлося. Тільки в останні роки Міністерство включило у перелік програм вищих неспеціальних навчальних закладів нову мовознавчу дисципліну – українську мову професійного спілкування, або українську мову за професійним спрямуванням, що має на меті наблизити вивчення української мови до фахових інтересів студентів, які її вивчають.

Крім того, вона повинна забезпечити зростання рівня їхньої лінгвістичної освіченості і сприяти поліпшенню фахової підготовки майбутніх спеціалістів. Цей факт дуже важливий. Лінгводидакти різних країн світу давно звернули увагу на необхідність наблизити викладання мови у неспеціальних вищих навчальних закладах до професійних потреб тих, хто її вивчає.

Питання фахової мови, як її ще називають, що безпосередньо зв'язане з викладанням мови та інших лінгвістичних дисциплін (напр., спецкурсів з фахової термінології та ін.) у неспеціальних вищих навчальних закладах, останнім часом викликають значний інтерес у мовознавців різних країн світу, зокрема, Польщі, Німеччини, Росії, Ізраїлю, Молдови. Вони були предметом обговорення на Міжнародних наукових мовознавчих конференціях, які відбувалися у Варшаві, Познані, Щецині, Зеленій Гурі, Жешуві (Польща), Росії, Німеччини, Кишеневі (Молдова), в яких автор цієї праці брав безпосередню участь. Цією проблемою зацікавилися і в Україні. В сучасній українській освіті вона значно актуалізувалася.

Так, при Міністерстві освіти і науки України була створена робоча група (до якої було включено й автора цієї праці), що складала програму цієї навчальної дисципліни, яку при потребі в різних навчальних закладах могли коректувати, враховуючи їх профіль і специфіку спеціальностей. Таким чином, певною мірою була вирішена проблема викладання української мови як навчальної дисципліни у вищих неспеціальних навчальних закладах України.

3. Питання про українську мову як іноземну для сучасної української освіти є порівняно новим, оскільки виникло воно лише тоді, коли навчальних процес у державних вищих навчальних закладах Української держави було переведено на українську мову.

З огляду на це іноземці, що здобували обраний ними фах в українських вищих навчальних закладах, почали вивчати українську мову як іноземну, замість російської, яку вони вивчали раніше.

Питання про українську мову як іноземну теж можна розглядати в двох аспектах: 1) вивчення української мови іноземцями, які здобувають вищу освіту в Україні, і 2) вивчення української мови іноземними студентами за межами України, тобто у вищих навчальних закладах інших держав.

Труднощів в обох випадках було багато: необхідно було скласти програми з української мови як іноземної для студентів-іноземців різних курсів, підготувати блок навчально-методичних матеріалів для забезпечення навчального процесу тощо. З часом українська мова здобула статус української мови як іноземної, якою студенти-іноземці досить успішно оволодівали, отримуючи з української мови той мінімум знань, який був їм необхідний для здобуття обраного фаху в україномовних групах.

Функції української мови значно розширювалися, її почали вивчати і за межами України, у вищих навчальних закладах інших країн, зокрема в Польщі, Німеччині, Молдові, що, безсумнівно, належить до здобутків української мови.

Так, українську мову на слов'янських кафедрах викладають як навчальну дисципліну для студентів у Варшавському, Познанському, Щецинському, Краківському, Ольштинському, Опольському та інших університетах Польщі, у Вищій педагогічній школі в Зеленій Гурі і в Кельцах, теж в Польщі, в Ростоцькому університеті Німеччини, в Слов'янському університеті в Кишиневі (Молдова) та ін.

Вважаємо за необхідне відзначити, що в значній частині названих вище університетів, зокрема у Варшавському, Познанському, Щецинському, Зеленогурівському, Ростоцькому і Кишиневському, навчають студентів української мови за навчальним посібником автора цієї статті, а саме: Я. В. Януш «Сучасна українська мова». Курс лекцій. – Київ, 2005. – 460 с. Довелося також коректувати програми з української мови в Познанському університеті, допомагати методичними порадами викладачам української мови в університетах Польщі, Німеччини,

Молдови, а також на Міжнародних конференціях в названих вище країнах, де багато разів був автор цієї праці.

Увага до української мови за межами України наочно свідчить, що вона повільно, але невідступно виходить на світову арену, долаючи труднощі, що виникають на її шляху.

Про перспективи української мови в сучасній українській освіті можна говорити лише тоді, коли буде складена за участю широкої громадськості і затверджена державою Програма розвитку української мови на наступні 10–15 років.

З цього приводу С.Єрмоленко зазначає, що держава має здійснювати цілеспрямовану мовну політику, дбаючи про **освіту, культуру, науку і мовне середовище**, в якому виховуються громадяни України.

Отже, питання про функціонування української мови в парадигмі сучасної освіти в Україні вимагає не тільки особливої уваги, а й значних змін, оскільки багато ще треба зробити для того, щоб українська мова остаточно й повноправно утвердилася в освіті України й за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Колин К. К. Образование для будущего / Изв. Междунар. Академии наук высшей школы. – 2001. – № 4 (18). – С. 44.
2. Стражев В. И. ... образовательная система и образование в постиндустриальном обществе / Изв. Междунар. Академии наук высшей школы. – 2002. – № 3 (21). – С. 79.
3. Єрмоленко С. Мова. Українознавчий світогляд. – Київ, 2007. – С. 89; 92; 93.
4. Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. – Київ, 1990. – 142 с.
5. Там само, 118.
6. Цит. за: Єрмоленко С. Мова. Українознавчий світогляд. – Київ, 2007. – С. 80.
7. Стражев В. И. ... образовательная система и образование в постиндустриальном обществе / Изв. Междунар. Академии наук высшей школы. – 2002. – № 3 (21). – С. 79.
8. Конституція України. – Київ, 1997. – С. 5.
9. Єрмоленко С. Мова. Українознавчий світогляд. – Київ, 2007. – С. 87–88.

10. Там само. – С. 88.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2012

В статье рассматривается вопрос о функционировании украинского языка как государственного в системе образования в Украине и за ее пределами, в высших учебных заведениях других государств. Характеризуется процесс переведения высших и средних специальных учебных заведений Украины на преподавание на украинском языке.

Ключевые слова: украинский язык, родной язык, украинское образование, средние учебные заведения, высшие неспециальные учебные заведения, учебный процесс, украинский язык как иностранный.

УДК 811.161.2'37

Мар'яна БОНДАР

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «УКРАЇНА» У ЛІНГВІСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»

У статті проаналізовано концепт «Україна» в сучасному романі, а також виявлено основні тенденції у зміні семантичних конотацій.

Ключові слова: концепт, семантичні конотації.

Мовна картина світу письменника завжди викликала інтерес у мовознавців та літературознавців. Мова художнього твору ставала об'єктом ґрунтовних мовознавчих студій та розвідок (О. Потебня, В. Масальський, І. Білодід, В. Вашенко, Г. Колесник, М. Коцюбинська, В. Карпова, І. Грицютенко, Я. Януш, С. Єрмоленко та ін.).

Сучасний роман Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» викликав неабиякий інтерес не лише серед літературознавців. Це зумовлено насамперед постаттю самого автора, її внеском у літературу України, в справу розбудови державності, активною світоглядною позицією. У зв'язку з цим цікава і мова твору як основний лакмус подій суспільного життя, які знаходять відображення в активних лексико-семантичних процесах.

Об'єкт вивчення – мова роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Предмет вивчення – концепт «Україна» та його семантичні конотації.

Мета нашої розвідки – дослідити особливості вербальної реалізації концепту «Україна» з врахуванням семантичних конотацій у концептосфері української мови. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: обґрунтувати